

แนวทางการพัฒนาการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน
ในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน

Means to Improve the Management of the Center for Promoting
Sustainable Rice Production in Kalasin Province

จิตติพัฒน์ จำเริญเชื้อ (Jittipat Chamroenchuea)* ดร.วิภาวี กฤษณะภูติ (Dr.Wipawee Grisanaputi)**

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน 2) ศึกษาปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน และ 3) หาแนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า สภาพการจัดการศูนย์ฯ ได้แก่ การจัดตั้งและการจัดการกลุ่ม การวางแผนการผลิตและจัดทำแผนธุรกิจ การจัดการการผลิตและการเพิ่มมูลค่าสินค้า การตลาด การประชาสัมพันธ์ การเงิน และการทำบัญชี สำหรับปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการศูนย์ฯ ที่พบสามารถเรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ การมีผู้นำที่ดี ความสามัคคีของสมาชิก การมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม นโยบายภาครัฐ การสนับสนุนจากหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และแนวทางในการพัฒนาศูนย์ฯ สู่ความยั่งยืน ได้แก่ การพัฒนาด้านการเพิ่มพูนองค์ความรู้ให้กับสมาชิกกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่มพึ่งพากันแบบครอบครัวเสมือนพี่กับน้อง การเพิ่มมูลค่าด้วยการแปรรูปเมล็ดพันธุ์ การมีตลาดรองรับที่ยั่งยืน ตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และการส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม

ABSTRACT

This research aims to 1) study the aspects of the management of the center for Promoting Sustainable Rice Production, 2) examine factors of success for the center and 3) discover means to improve the sustainable management of the Center in kalasin province. Results were as follows: The aspects of the management of the center for Promoting Sustainable Rice Production were group establishment and management, production planning and business plans, production management and product value-added, marketing, public relations, finance and marketing. Factors of success for the Center, from the most to the least significant, were having good group leaders, having harmony among group members, participation of the group member, government policy, and being supported by the relevant organizations and officers. Means to improve the center in kalasin province were to increase of knowledge to the group members, improve the management of the group using family relationships, add value by processing rice seeds to be other products, secure a reliable and sustainable market, obtain support from governmental organizations and increase the credibility of the group through recruiting government officers into the group.

คำสำคัญ: แนวทางการพัฒนา ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน วิสาหกิจชุมชน

Key Words: Means to Improve, Center for Promoting Sustainable Rice Production, Community Enterprise

*นักศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

**อาจารย์ ภาควิชาพัฒนสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทนำ

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าอาชีพหลักของชาวไทย คือ การทำเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกข้าวกัน เนื่องมาจากการบริโภคข้าวเป็นสำคัญ จากรายงานของสำนักเมล็ดพันธุ์ข้าว (กรมการข้าว, 2555) พบว่า ประเทศไทยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวปีละประมาณ 56-58 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 57 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด โดยมีครัวเรือนเกษตรกรที่ทำนา 3.70 ล้านครัวเรือน จากเกษตรกรทั้งประเทศ 5.60 ล้านครัวเรือน หรือร้อยละ 66 ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด ได้ผลผลิตปีละประมาณ 28.0-30.0 ล้านตัน ข้าวเปลือกมีมูลค่าประมาณปีละ 180,000-200,000 ล้านบาท และเป็นสินค้าส่งออกสำคัญสามารถสร้างรายได้และนำเงินตราเข้าประเทศ ปีละประมาณ 80,000-100,000 ล้านบาท ดังนั้นจะเห็นได้ว่าข้าวนอกจากจะช่วยสร้างเสริมเศรษฐกิจของประเทศแล้ว ยังช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งกับผู้บริโภคภายในประเทศและภายนอกประเทศอีกด้วย ประโยชน์ที่สำคัญของข้าวอีกประการหนึ่ง ก็คือ ข้าวเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยเหลือหลอมสังคมกับวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ของไทย อาทิ ประเพณีลงแขกที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน รวมถึงระดมแรงช่วยกันตั้งแต่การปักดำต้นกล้าไปจนถึงเกี่ยวข้าว นวดข้าว จนกระทั่งขนข้าวเข้ายุ้งฉาง ประเพณีบุญคูณลานและประเพณีสู่ขวัญข้าวเพื่อเป็นการแสดงการขอมาต่อพระแม่โพสพ เป็นต้น

ด้วยข้อดีของข้าวทั้งในมิติเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าวจึงทำให้รัฐบาลไทยมีนโยบายในการส่งเสริมการผลิตข้าวในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการวิจัยและพัฒนาเพื่อปรับปรุงพันธุ์ข้าว และการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีต่างๆ เพื่อทำให้เกิดผลผลิตที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของตลาดได้ ประการสำคัญรัฐบาลได้กำหนดให้ข้าวเป็นยุทธศาสตร์ของชาติไว้ 3

ประเด็นหลักๆ ประกอบด้วย (1) ยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนา (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาการผลิตข้าวและผลิตภัณฑ์ และ (3) ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งแก่ชาวนา (สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย, 2555) นอกจากนี้รัฐบาลยังได้มอบหมายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กระทรวงวัฒนธรรมกำหนดนโยบายเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูประเพณีอันดีงามต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวไว้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้วานโยบายและยุทธศาสตร์ต่างๆ ของรัฐจะช่วยส่งเสริมการผลิตข้าวในด้านต่างๆ เพื่อพัฒนาให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ตลอดจนส่งผลประโยชน์แก่ภาคเอกชนต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมตามไปด้วย แต่นโยบายและยุทธศาสตร์ที่ได้กำหนดไว้นั้นส่งผลทำให้เพิ่มต้นทุนการผลิต การสูญเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากไปกับการจ้างแรงงานตลอดจนการซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ นอกจากนี้ นโยบายดังกล่าว ยังส่งผลไปสู่ความสามารถในการตอบสนองความต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวของชาวนา เนื่องจากในแต่ละปีชาวนามีความต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวประมาณ 600,000 ตัน แต่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐและภาคเอกชนสามารถสนับสนุนการผลิตพันธุ์ข้าวคุณภาพดีได้เพียง 300,000 ตันเท่านั้น (หนังสือพิมพ์แนวหน้า, 2555) ดังนั้นชุมชนจึงได้ร่วมกันระดมความคิดเพื่อหาทางออกให้กับปัญหาดังกล่าว ซึ่งก็คือการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเป็นศูนย์ข้าวของชุมชนขึ้นภายใต้ชื่อ “ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน” ที่ชุมชนนิยมเรียกกันจนติดปากว่า “ศูนย์ข้าวชุมชน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์คุณภาพดีในชุมชน เป็นศูนย์กลางการพัฒนาข้าวในชุมชน และพัฒนาชาวนาให้มีความรู้ด้านการผลิตข้าวอย่างมีประสิทธิภาพ (จุลมณี ไพฑูรย์เจริญลาก, 2555)

จากวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์ข้าวชุมชนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ศูนย์ข้าวชุมชนมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีวิธีการหนึ่งเนื่องจากศูนย์ข้าวชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาการ

ผลิตข้าวให้ได้พันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดีและช่วยในการจัดการผลผลิตข้าวอย่างเป็นระบบ ตลอดจนช่วยในการพัฒนาศักยภาพของชาวนาในการผลิตอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันมีศูนย์ข้าวชุมชนที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตามกระบวนการของศูนย์ข้าวชุมชน 2,015 ศูนย์ และมีแผนในการจัดตั้งเพิ่มเติมอีก 128 ศูนย์ ในปี พ.ศ. 2555 โดยมีเป้าหมายให้ครบ 6,800 ศูนย์ ในปี พ.ศ. 2560 โดยจะเป็นศูนย์หลักที่มีความสมบูรณ์ในทุกๆ ด้าน จำนวน 700 ศูนย์ และที่เหลือจะเป็นศูนย์เครือข่ายฯ (ชัยฤทธิ์ ดำรงเกียรติ, 2555) อย่างไรก็ตามในการที่จะบริหารจัดการศูนย์ข้าวชุมชนให้มีประสิทธิภาพและได้รับการสนับสนุนในด้านต่างๆ นั้น ศูนย์ข้าวชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อที่จะได้รับการคุ้มครองและสนับสนุนตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548

จังหวัดกาฬสินธุ์เป็นจังหวัดหนึ่งตั้งอยู่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรทั้งสิ้น 979,394 คน เป็นชาย 488,034 คน หรือ ร้อยละ 49.83 เป็นหญิง 491,360 คน หรือร้อยละ 50.17 (สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์, 2555) เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีการจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน โดยมีการจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชน ภายใต้ชื่อ “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ” บ้านโพน หมู่ที่ 2 ตำบลห้วยโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็เป็นอีกกลุ่มที่สนองยุทธศาสตร์ข้าวที่รัฐบาลได้กำหนดขึ้น ซึ่งเป็นกลุ่มที่พัฒนามาจากโครงการส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดีตามยุทธศาสตร์การผลิตข้าวหอมมะลิ 105 โดยอดีตผู้ว่าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์ นายวรสิทธิ์ โรจนพานิช ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 และต่อมาได้จดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษกับสำนักงานเกษตรอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ โดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ จัดได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็งมากกลุ่มหนึ่งโดยพิจารณาได้จากประสบความสำเร็จในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษโดยได้รับ

รางวัลชนะเลิศระดับจังหวัด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 ตลอดถึงปี พ.ศ. 2555 โดยมีหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ได้แก่ สำนักงานเกษตรจังหวัด สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัด และสาธารณสุขจังหวัดเป็นคณะกรรมการตัดสินซึ่งมีหลักเกณฑ์พิจารณาจากเมล็ดพันธุ์ข้าว ผลิตภัณฑ์จากการแปรรูป กิจกรรมศูนย์ฯ การบริหารจัดการ และเอกสารที่ศูนย์จัดทำขึ้น รวมถึงได้รับการยกย่องจากสำนักปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตรให้เป็นศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านศูนย์ที่ 5 จังหวัดกาฬสินธุ์ ในปี พ.ศ. 2552 อีกทั้งชุมชนยังได้รับประโยชน์จากศูนย์ดังกล่าวอีกด้วย เนื่องจากศูนย์ได้มีการจัดจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวดีราคาถูกเพื่อให้ชุมชนได้ใช้เพาะปลูกข้าวตลอดปี และเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเป็นที่ศึกษาดูงานประจำหมู่บ้านจากผู้สนใจทั้งในและนอกชุมชน ประการสำคัญ ชุมชนได้มีงานและรายได้จากการแปรรูปข้าวกล้องงอกปลอดสารพิษอันเป็นผลิตผลจากกลุ่มซึ่งนับว่าเป็นการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนประการหนึ่งเช่นกัน

จากความสำเร็จของ “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ บ้านโพน หมู่ที่ 2 ตำบลห้วยโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์” ดังกล่าวซึ่งจัดได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีตัวอย่างหนึ่งของการจัดการวิสาหกิจชุมชนที่สมควรจะได้รับการถอดองค์ความรู้เพื่อให้เป็นบทเรียนที่ดีแก่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ แต่การถอดองค์ความรู้ของความสำเร็จดังกล่าวยังมิได้มีการศึกษาเพื่อถอดบทเรียนไว้เป็นตัวอย่างในการศึกษา เพื่อการเรียนรู้ของกลุ่มอื่นๆ ต่อไปเท่าใดนัก การวิจัยเพื่อถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับความสำเร็จของการจัดการกลุ่มครั้งนี้จะช่วยเติมเต็มองค์ความรู้และเป็นประโยชน์ต่อการจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “แนวทางการพัฒนาการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน” ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน
3. เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นกาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาถึง “แนวทางการพัฒนาการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์สู่ความยั่งยืน” โดยมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การเลือกพื้นที่ และการเลือกผู้ให้ข้อมูล

การเลือกพื้นที่ ได้เลือกศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ บ้านโพน หมู่ที่ 2 ตำบลห้วยโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เลือกโดยเจาะจง เป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ โดยได้รับรางวัลชนะเลิศระดับจังหวัด รวมถึงได้รับการยกย่องจากสำนักปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตรให้เป็นศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านศูนย์ที่ 5 จังหวัดกาฬสินธุ์

การเลือกผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง จำนวนทั้งสิ้น 18 ราย โดยกระจายตามสถานภาพ ได้แก่ ประธานกลุ่มศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน จำนวน 1 คน รองประธานกลุ่มฯ จำนวน 1 คน คณะกรรมการกลุ่มฯ จำนวน 7 คน (พิจารณาจากหน้าที่รับผิดชอบ ได้แก่ ฝ่ายจัดหาวัตถุดิบ ฝ่ายผลิต ฝ่ายตรวจสอบ ฝ่ายบำรุงรักษา ฝ่ายบรรจุหีบห่อ ฝ่ายการตลาด และฝ่ายการบัญชี) สมาชิกกลุ่มฯ จำนวน 5 คน (พิจารณาจากประสบการณ์และระยะเวลา

การเป็นสมาชิกของกลุ่มอย่างน้อย 2 ปี) และเจ้าหน้าที่ที่ให้การสนับสนุนกลุ่มจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน จำนวน 1 คน นักวิชาการเกษตรเทศบาลตำบลห้วยโพธิ์ จำนวน 1 คน นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จำนวน 1 คน และนักวิชาการส่งเสริมการเกษตรศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวกาฬสินธุ์ จำนวน 1 คน

การกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพได้กำหนดตามความเหมาะสมของสถานการณ์ (ชาย โพธิ์สีดา, 2549)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) เพื่อสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย แนวทางการสังเกต (Observation Guide) เพื่อสังเกตสถานที่ สังเกตปรากฏการณ์พฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้อง สมุดบันทึกภาคสนาม เพื่อจดบันทึกข้อมูลที่ได้สัมภาษณ์ การสังเกตจากปรากฏการณ์ หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการศึกษาจากเอกสารของกลุ่ม

3. การสร้างเครื่องมือ

การสร้างเครื่องมือการรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ได้ดำเนินการดังนี้

1. ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. สืบค้นพื้นที่ภาคสนาม เพื่อหาข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เบื้องต้น เพื่อนำมาสร้างแนวทางสัมภาษณ์ แนวทางการสังเกต และบริบทชุมชน
3. ร่างแนวทางการสัมภาษณ์ แนวทางการสังเกต และแบบสัมภาษณ์ ตามกรอบแนวคิดและนิยามศัพท์เฉพาะที่กำหนดไว้
4. นำเครื่องมือไปทดลองสัมภาษณ์และเก็บรวบรวมข้อมูล
5. ปรับปรุงเครื่องมือ และนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามต่อไป

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น ได้เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิจัย และการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) และแนวทางการสังเกต (Observation Guide) เพื่อสังเกตสภาพสิ่งแวดล้อมของศูนย์ฯ และความสัมพันธ์ของบุคคลผู้เกี่ยวข้อง

5. การตรวจสอบข้อมูล

ได้ตรวจสอบข้อมูล 2 ระยะ เริ่มตั้งแต่การรวบรวมข้อมูลภาคสนาม และหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้ว ก่อนการวิเคราะห์ข้อมูลได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เช่น ตรวจสอบข้อมูล เวลา สถานที่ และบุคคล และได้ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) โดยการใช้การสังเกตควบคู่กับการสัมภาษณ์และซักถาม (Probe) พร้อม ๆ กัน เมื่อได้ข้อมูลครบถ้วนชัดเจนแล้วจึงนำข้อมูลไปวิเคราะห์ตามวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method)

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลโดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้เครื่องมือจาก แนวทางการสัมภาษณ์ เครื่องมือจากแนวทางการสังเกต และการจดบันทึกภาคสนาม มาจำแนกเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และกรอบแนวคิดในการวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลและตีความข้อมูลเป็นกลุ่มและวิเคราะห์ภาพรวม ข้อมูลบางประเด็นไม่ครบถ้วน ได้ทำการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและได้อ้างอิงคำพูดของผู้ให้ข้อมูลสนับสนุน เพื่อเป็นการยืนยันข้อมูล และได้ใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis Method) และการวิเคราะห์เชิงตีความ (Interpretive Analysis Method)

ผลการวิจัย

พบว่าผู้ให้ข้อมูลมีทั้งสิ้นจำนวน 18 ราย เป็นหญิง 12 ราย และเป็นชาย 6 ราย เป็นประธานกลุ่มฯ รองประธานกลุ่มฯ คณะกรรมการกลุ่มฯ 7 ราย สมาชิกกลุ่มฯ 5 ราย และเป็นเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนตำบล นักวิชาการเกษตรตำบล นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรอำเภอ และ นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวภาพลันธุ์อายุน้อยที่สุด 33 ปี และอายุมากที่สุด 61 ปี รายได้ต่อเดือนน้อยสุด 600 บาท และรายได้ต่อเดือนมากที่สุด 15,000 บาท จบการศึกษาต่ำสุดระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 และจบการศึกษาสูงสุดระดับปริญญาโท สำหรับผลการวิจัยเกี่ยวกับสภาพการจัดการศูนย์ฯ ปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จ และแนวทางการพัฒนาศูนย์ฯ ผู้ความยั่งยืน ที่พบนั้นจะได้นำเสนอดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. สภาพการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ได้แก่ การจัดตั้งและการจัดการกลุ่ม การวางแผนการผลิตและจัดทำแผนธุรกิจ การจัดการด้านการผลิตและการเพิ่มมูลค่าสินค้า การตลาด การประชาสัมพันธ์ การเงิน และการทำบัญชี

2. ปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน ซึ่งสามารถเรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ การมีผู้นำที่ดี ความสามัคคีของสมาชิก การมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม นโยบายภาครัฐ การสนับสนุนจากหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

3. แนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนในจังหวัดภาพลันธุ์ผู้ความยั่งยืน ได้แก่ การพัฒนาด้านการเพิ่มพูนองค์ความรู้ให้กับสมาชิกกลุ่ม การบริหารจัดการกลุ่มพึ่งพากันแบบครอบครัวเสมือนพี่กับน้อง การเพิ่มมูลค่าด้วยการแปรรูปเมล็ดพันธุ์ การมีตลาดรองรับที่ยั่งยืน ตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และการส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยนี้ได้พบประเด็นที่น่าสนใจหลายประการซึ่งจะได้นำมาอภิปรายผลและสรุปผลการวิจัยดังต่อไปนี้

1. เมื่อพิจารณาถึงการจัดตั้งกลุ่ม พบว่า ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน เริ่มก่อตั้งขึ้นโดยได้รับการสนับสนุนจากนโยบายของภาครัฐ และผู้ที่มีส่วนที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นสำนักงานเกษตร ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว ในการประสานเกษตรกรที่สนใจและประสบปัญหาการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวเข้ามารวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเมล็ดพันธุ์ข้าวพันธุ์ดี การสร้างงานและรายได้ให้กับคนในชุมชน

2. เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการวางแผนการผลิต พบว่า ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับแผนธุรกิจมากเท่าใดนักเพียงแต่ได้ทำเป็นในรูปแบบของแผนการดำเนินงาน และโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนด้านงบประมาณและด้านวิชาการเกษตร เพื่อส่งเสริมและเพิ่มศักยภาพในการขยายเมล็ดพันธุ์และเพิ่มมูลค่าจากการแปรรูปจากเมล็ดพันธุ์

3. เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ พบว่า ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ด้วยการแปรรูปเมล็ดพันธุ์เป็นข้าวกล้องและข้าวฮางอกเพื่อเจาะตลาดผู้รักสุขภาพ ส่วนด้านการออกแบบบรรจุภัณฑ์ ศูนย์ฯ ยังขาดความรู้และความเข้าใจเพราะยังต้องพึ่งการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยเหลือด้านการออกแบบ อีกทั้งยังไม่ให้ความสำคัญกับการเขียนตำนานผลิตภัณฑ์ เนื่องจากยังขาดองค์ความรู้ อย่างไรก็ตามศูนย์ฯ ได้มีการเขียนประวัติและความเป็นมาเพื่อเป็นเอกสารหลักฐานในการประกอบการประกวดวิสาหกิจชุมชน

4. เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ พบว่า ศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนขาดการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องและไม่เป็นทางการ

โดยเลือกใช้ช่องทางการประชาสัมพันธ์จากการจัดงานนิทรรศการต่าง ๆ ของหน่วยงานราชการที่จัดขึ้น และการพึ่งพาจากหน่วยงานภาครัฐที่ให้การสนับสนุนช่วยประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์และสื่อต่าง ๆ ทำให้กลุ่มเป็นที่รู้จักและมีเกษตรกรจากต่างประเทศติดต่อมาศึกษาดูงาน

5. ปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จในการจัดการศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน นั้น คือการที่กลุ่มมีผู้นำที่ดีเปี่ยมไปด้วยภาวะผู้นำและเสียสละ ความสามัคคีของสมาชิก ดังจะเห็นได้จากการการเข้าร่วมประชุมคณะกรรมการประจำเดือน การเข้าร่วมประชุมวิสามัญประจำปี การเข้าร่วมโครงการโรงเรียนเกษตรกร และการเข้ามาของภาครัฐในการอบรมให้ความรู้ด้านวิชาการเกษตร สมาชิกกลุ่มจะมาประชุมสม่ำเสมอและพร้อมเพรียงกันเมื่อได้รับการประสานงานจากประธานกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของกลุ่มอีกประการหนึ่งมาจากที่สมาชิกกลุ่มและคณะกรรมการกลุ่มต่างมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกลุ่ม และการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ที่กลุ่มได้จัดขึ้น

อนึ่ง การที่กลุ่มมีความเข้มแข็งและประสบความสำเร็จในการดำเนินงานจนได้รับรางวัลชนะเลิศระดับจังหวัด อีกทั้งยังได้รับการยกย่องจากสำนักปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตรให้เป็นศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านศูนย์ที่ 5 จังหวัดกาฬสินธุ์ นั้น ล้วนแล้วเป็นปัจจัยมาจากนโยบายของภาครัฐที่ทำให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามาสนับสนุน ตลอดจนการเข้ามาสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่เข้ามาในฐานะเป็นที่ปรึกษาและเห็นชอบโครงการต่าง ๆ ตลอดจนช่วยแนะนำการบริหารจัดการกลุ่ม องค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ที่เป็นโยชน์ในการดำเนินงานจนส่งผลให้กลุ่มประสบความสำเร็จและเข้มแข็งได้

6. แนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนสู่ความยั่งยืน จากผลการวิจัยได้พบว่าการมีพัฒนาในตัวของสมาชิกศูนย์ฯ คือ “จะต้องยอมรับถึงการปรับเปลี่ยนความคิดของตัวเองก่อน” ซึ่งในเมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนความคิดของตัวเองแล้วก็จะ

เข้าเป็นสมาชิกด้วยความสมัครใจ เกิดการเรียนรู้อย่างตั้งใจ เพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับการเกษตร และให้ความร่วมมือในการตัดสินใจจากการเข้าร่วมประชุมเพื่อปรึกษาหารือในการดำเนินงานของกลุ่ม

อนึ่ง จากผลการวิจัยยังพบว่า การบริหารจัดการกลุ่มโดย “การทำงานแบบครอบครัว ไม่ใช่การทำงานแบบมีผู้บังคับบัญชา” มีการพึ่งพากันแบบครอบครัว ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีอะไรก็แบ่งปันปรึกษาหารือกันเสมือนพี่กับน้อง ซึ่งนโยบายการทำงานแบบครอบครัวนี้ จะเป็นการทำงานแบบยั่งยืนที่สุด เพราะว่าเมื่อเกิดปัญหาขึ้นอันดับแรกคนในครอบครัวก็จะช่วยชี้แนะและแก้ไข ซึ่งถ้าช่วยกันแก้ไขปัญหาไม่ได้ก็จะขอความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกก็คือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากภาครัฐนั่นเอง

7. จากข้อค้นพบแนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนสู่ความยั่งยืนในเชิงธุรกิจ พบว่า ควรมีการพัฒนาด้านผลิตภัณฑ์ คือ จะต้องมีการพัฒนาสายพันธุ์ของเมล็ดพันธุ์ข้าวเพิ่มขึ้นจากพันธุ์ข้าวหอมมะลิ 105 กับ พันธุ์ข้าวเหนียว กข 6 และพัฒนาด้านการแปรรูปจากเมล็ดพันธุ์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าให้แก่ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเพื่อสร้างความหลากหลายและความแตกต่างให้กับผลิตภัณฑ์ ตลอดจนการมีตลาดรองรับที่ยั่งยืน มีกลุ่มลูกค้าที่ชัดเจน

8. จากข้อค้นพบแนวทางในการพัฒนาศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนสู่ความยั่งยืนในเชิงสังคม พบว่า การเข้ามาสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มได้มีการพัฒนาจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ เป็นศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชน และต่อมาได้มีการพัฒนาศูนย์ฯ จนได้ยกระดับเป็นศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ศูนย์ที่ 5 จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อสนับสนุนเกษตรกรให้สามารถจัดการด้วยตนเองโดยการเป็นวิทยากรถ่ายทอดองค์ความรู้ภายในกลุ่ม เพื่อหารายได้เข้ากลุ่ม รวมถึงสร้างสมาชิกเครือข่ายเพื่อเรียนรู้และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ร่วมกัน

ประเด็นหนึ่งที่ได้อ่านพบและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ โดยทั่วไปนั้นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่สมาชิกกลุ่มมักจะเป็นคนในชุมชนเท่านั้น ดังนั้นการให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เช่น นักส่งเสริมวิชาการเกษตรอำเภอเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มนั้นจึงนับได้ว่าเป็นข้อค้นพบใหม่ที่ที่น่าสนใจ สำหรับเหตุผลก็เพื่อเป็น “การสร้างความน่าเชื่อถือให้กับกลุ่ม” และคอยทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและเห็นชอบโครงการต่าง ๆ ที่ขอสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนช่วยแนะนำการบริหารจัดการกลุ่มที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินงานจนส่งผลให้กลุ่มประสบความสำเร็จและเข้มแข็ง

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์เป็นอย่างดีได้ด้วยความช่วยเหลือ และการให้คำปรึกษาจากอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ดร.วิภาวี กฤษณะภูติ ที่เสียสละอันมีค่ายิ่ง คอยให้คำแนะนำทุกขั้นตอนที่ได้ทำการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.สุกัญญา เอ็มอัมหมัด กรรมการ ที่ให้คำชี้แนะและพิจารณาให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผ่านตามหลักสูตรในระดับ Good ทั้งนี้ขอขอบคุณสำนักงานจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่พิจารณาให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ จึงใคร่ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

เอกสารอ้างอิง

จุลฉนิ ไพฑูรย์เจริญลาภ. (2551). ศูนย์ข้าวชุมชน. สำนักส่งเสริมการผลิตข้าว กรมการข้าว
ค้นเมื่อ 24 สิงหาคม 2555 จาก
<http://www.brpe.doge.go.th/download/certify%2051/7RSC.PPT>

ชัยฤทธิ์ คำรณเกียรติ. (2555). เพิ่มศักยภาพศูนย์ข้าว
ชุมชนต้นขั้นขึ้นแหล่งเรียนครบวงจร ตั้งเป้า
ปี 2560 ผล 800 ศูนย์ทั่วประเทศ. ค้นเมื่อ
28 มีนาคม 2555 จาก [http://naewna.com/
news.asp?ID=302794](http://naewna.com/news.asp?ID=302794)

ชาย โพธิ์สิตา. (2549). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิง
คุณภาพ. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวนครสวรรค์ สำนักเมล็ดพันธุ์ข้าว
กรมการข้าว. (2555). ยุทธศาสตร์ข้าวไทย.
ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2555 จาก [www.nsw-
rice.com/index.php/ricknowledge/64-
generalrice/114-thairicestrategy](http://www.nsw-rice.com/index.php/ricknowledge/64-generalrice/114-thairicestrategy).

สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย. (2555). แผนยุทธศาสตร์ข้าว
ไทย ปี 54-58. ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2555 จาก
[www.thairiceexports.or.th/Localnews/News_
2010/New_070510.html](http://www.thairiceexports.or.th/Localnews/News_2010/New_070510.html).

สำนักงานจังหวัดกาฬสินธุ์. (2555). จำนวนประชากร.
ค้นเมื่อ 30 มีนาคม 2555 จาก
[www.kalasin.go.th/th/index.php?option=co
m_content&task=view&id=302&Itemid=58](http://www.kalasin.go.th/th/index.php?option=com_content&task=view&id=302&Itemid=58).

หนังสือพิมพ์แนวหน้า. (2555). เกษตร-สิ่งแวดล้อม:
เพิ่มศักยภาพศูนย์ข้าวชุมชนต้นขั้นขึ้นแหล่ง
เรียนครบวงจร ตั้งเป้าปี 2560 ผล 800 ศูนย์
ทั่วประเทศ. ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2555 จาก
<http://www.naewna.com/news.asp?ID=302794>.